

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИЙНЯТТЯМ УПОВНОВАЖЕНИМ ОРГАНОМ РІШЕННЯ ПРО ПЕРЕДАЧУ ЗАСУДЖЕНОГО ДЛЯ ОБМІНУ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО: ВЕКТОРИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

RELEASE FROM SERVING A SENTENCE IN CONNECTION WITH A DECISION BY AN AUTHORIZED BODY TO TRANSFER A CONVICTED PERSON FOR EXCHANGE AS A PRISONER OF WAR: VECTORS OF SYSTEMATIZATION

Парасюк Н.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті визначається місце звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого у системі заходів кримінально-правового характеру, які визначено розділом XII «Звільнення від покарання та його відбування» Загальної частини КК України. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого є формою реалізації кримінальної відповідальності, яка характеризується засудженням особи, поєднаним із призначенням їй конкретного виду покарання і звільнення її від його відбування. Аргументується, що систематизація через класифікацію на види за різними критеріями дозволяє правильно тлумачити зміст термінології, яка вживається у ст. 84-1 КК України, та визначити порядок застосування цього заходу. Формулюється, що цей захід є компромісом з боку держави, який визначається досягненням суспільно корисної мети. Запровадження у кримінальному законі цього виду звільнення від відбування покарання виконує суспільно корисну функцію, яка обумовлюється реалізацією процесу обміну військовополоненими та необхідністю повернути наших громадян в Україну, який пов'язується із забезпечення процедури здійснення передачі засуджених для обміну як військовополонених. Зроблено висновок про недоцільність перерахування у ч. 1 ст. 84-1 КК України видів покарання, за які засуджується особа. Підтримується позиція, що не слід проводити паралель між помилуванням та розглядуваним видом звільнення від відбування покарання, а тому, щоб забезпечити ефективну процедуру обміну військовополоненими пропонується не обмежувати підставу для застосування звільнення від відбування покарання отриманням письмової згоди засудженого на проведення обміну.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення від відбування покарання, обмін військовополонених, покарання, кримінальне правопорушення.

The article defines the place of release from serving a sentence in connection with the authorized body's decision to transfer a convicted person for exchange as a prisoner of war in the system of criminal law measures defined in Section XII "Release from Sentence and its Serving" of the General Part of the Criminal Code of Ukraine. Release from serving a sentence in connection with the authorized body's decision to transfer a convicted person for exchange as a prisoner of war is a form of criminal liability which is characterized by conviction of a person combined with imposition of a specific type of punishment and release from serving it. The author argues that systematization through classification into types according to various criteria allows for a correct interpretation of the terminology used in Article 84-1 of the CC of Ukraine and determines the procedure for applying this measure. It is stated that this measure is a compromise on the part of the state, which is determined by the achievement of a socially useful goal. The introduction of this type of exemption from serving a sentence in the criminal law performs a socially useful function, which is conditioned by the implementation of the process of exchange of prisoners of war and the need to return our citizens to Ukraine. The author concludes that it is inexpedient to list in Part 1 of Article 84-1 of the Criminal Code of Ukraine the types of punishment for which a person is convicted. The author supports the position that a parallel should not be drawn between pardon and the type of release from serving a sentence under consideration, and therefore, in order to ensure an effective procedure for the exchange of prisoners of war, it is proposed not to limit the grounds for applying release from serving a sentence to obtaining a written consent of the convicted person to the exchange.

Key words: criminal liability, exemption from serving a sentence, exchange of prisoners of war, punishment, criminal offense.

Постановка проблеми. Сучасна кримінально-правова політика України спрямована не лише на встановлення кримінальної протиправності та караності діяння, а також на запровадження нових заходів кримінально-правового характеру, специфіка яких пов'язана із необхідністю піддати кримінально-правовому регулюванню суспільні відносини, які складаються в умовах воєнного стану. Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 року № 2472-IX [1] розділ XII «Звільнення від покарання та його відбування» КК України доповнено новою статтею 84-1. До системи заходів кримінально-правового характеру, що є однією із форм реалізації кримінальної відповідальності, було додано звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого. Зміни набрали чинності 19 серпня 2022 року.

З'ясуванню сутності кримінально-правової природи звільнення від відбування покарання у зв'язку із прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу

засудженого для обміну як військовополоненого має сприяти, насамперед, розуміння місця цього виду заходу кримінально-правового характеру у межах комплексного інституту звільнення від покарання, який отримав своє закріплення у системі норм розділу XII Загальної частини КК України, який містить різновиди заходів, які за своєю суттю є підвидами звільнення від покарання та його відбування.

Стан теоретичної розробки. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого є новим видом заходів, який уже розпочали досліджувати представники кримінального та кримінального процесуального напрямів, зокрема, Ю.В. Василенко, А.А. Вознюк, І.В. Гловюк, Є. Крапивіна, Н.А. Орловська, М.І. Пашковський, Є.О. Письменський, Г.К. Тетерятник та інші. Новизна цього заходу кримінально-правового характеру обумовлює необхідність проведення більш детального вивчення через призму класифікації.

Мета наукової розвідки є розробка підходів щодо розуміння звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу

засудженого для обміну як військовополоненого у системі заходів кримінально-правового характеру.

Виклад основного матеріалу. Поряд із класичною формою реалізації кримінальної відповідальності до системи заходів кримінально-правового характеру також відносять дві інші, які є компромісами з боку держави щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. До таких форм в науці кримінального права, зокрема, відносять осуд вчиненого кримінально-протиправного діяння та особи яка його вчинила і звільнення цієї особи від покарання без його призначення та осуд вчиненого кримінально-протиправного діяння та особи, яка його вчинила; призначення особи покарання і звільнення її від призначеного покарання [2, с. 174].

Загалом компромісний характер, передбачених розділом XII Загальної частини КК України, видів звільнення від покарання та його відбування не виключає їх відмінностей, що покладається в основу групування за певними ознаками та визначення правил щодо їх застосування. Систематизація звільнення від покарання та його відбування дозволяє визначити місце звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого у системі компромісних заходів. Це є особливо важливим для тих заходів, які характеризуються ознаками новизни та, щодо яких ще не вироблено єдності правозастосування.

За «ступенем наближеності» покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення виділяють такі форми звільнення: звільнення від призначення покарання; звільнення від відбування покарання, призначеного судом; звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання [3, с. 454–455]. Передбачений у ст. 84-1 КК України захід кримінально-правового характеру є звільненням від подальшого відбування покарання. Особа засуджується обвинувальним вирок, їй призначається покарання і вона спрямовується для реального його відбування. Відбувається осуд особи та негативно оцінюється вчинене нею кримінальне правопорушення. До закінчення строку покарання засуджений звільняється від його відбування. О.О. Дудоров та Є.О. Письменський стверджують, що «такий осуд несе в собі каральний елемент. Офіційно, від імені держави визнання людини злочинцем незалежно від призначення їй покарання та його відбування ганьбить («таврує») члена суспільства, принижує його соціальний статус» [4, с. 49]. В науці кримінального права до цього виду традиційно відносили умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України) та заміна покарання більш м'яким (ст. 82, ч. 3 ст. 84, ч. 2 ст. 87 КК України).

Первинна редакція ч. 1 ст. 84-1 КК України передбачала, що звільняється від відбування покарання засуджений, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого та яким надано письмову згоду на проведення такого обміну. Вказане формулювання вкладає у цей вид звільнення зовсім інший зміст. Йшлося про можливість застосування процедури звільнення на стадії, коли покарання ще не призначено, але призначається пізніше, від реального відбування якого засуджений звільняється.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з втраченою чинністю законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння» від 01 грудня 2022 року № 2810-IX [5, с. 49] було викладено ч. 1 ст. 84-1 КК України у новій редакції, яка передбачає застосування процедури звільнення від відбування покарання на стадії реального його відбування. Законодавець таким чином передбачив можливість застосувати кримінальну відповідальність в іншій формі, а саме осуд з призначення

покарання та звільнення від подальшого його відбування. Доцільність внесення змін до ч. 1 ст. 84-1 КК України обумовлювалося критикою законодавчої позиції щодо нерациональності використовувати ресурс компромісного заходу до визначеної категорії осіб.

Чинна редакція ч. 1 ст. 84-1 КК України декларує можливість застосування механізму звільнення щодо засуджених, які відбувають покарання у виді виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі. Наведений перелік є вичерпним, але його варіативність є сумнівною, в контексті взагалі доцільності робити такий перелік видів покарань. Так, Д.Є. Крикливець припускає, що вказавши у ч. 1 ст. 84-1 КК України на тримання у дисциплінарному батальйоні, законодавець або помилився або ж, навпаки, передбачив можливість застосування цього виду звільнення від покарання також і до осіб, які не є військовополоненими у тому розумінні, яке передбачене Женевською конвенцією [6, с. 441].

Наступним критерієм систематизації видів звільнення від покарання або його відбування є залежно від того правом чи обов'язком суду є звільнення. За наявності, передбачених у ч. 1 ст. 84-1 КК України передумов суд зобов'язаний застосувати звільнення від відбування покарання до засудженого, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого, що виражається текстуально терміном «звільняється». Розглядуваний вид звільнення відноситься до обов'язкових, що кореспондується із установленим порядком невідкладного вчинення процесуальних дій. Частиною 3 ст. 539 КПК України передбачається, що питання про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого вирішується судом за клопотанням прокурора [7]. Клопотання про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого розглядається судом у день його надходження до суду суддею одноособово (абз. 2 ч. 3 ст. 539 КПК України) [7]. Спеціальний для цієї процедури встановлений виключно одинденний строк для розгляду такого клопотання. Судове засідання щодо розгляду клопотання про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого проводиться за участі прокурора (ч. 5 ст. 539 КПК України). Таким чином, участь засудженого під час такого засідання не є обов'язковою. До обов'язкових видів звільнення від покарання та його відбування відносять також заходи кримінально-правового порядку, які передбачені ч. 2 ст. 74, ч. 3 ст. 74, ч. 2 ст. 75, ст. 80, ч.ч. 1, 3 ст. 84 КК України.

Звільнення від відбування покарання відповідно до ч. 1 ст. 84-1 КК України є спеціальним за ознакою застосування до певної категорії осіб. Спеціальний суб'єктний склад звільнення від покарання та його відбування також передбачено у ч. 2 ст. 75, ст. ст. 79, 81-1, 83 КК України. Суб'єктом, до якого застосовується цей захід має бути особа, яка перебуває у процесуальному статусі засудженого. Суди у процесі розгляду клопотання прокурора встановлюють також фактичну тривалість перебування особи в полоні, як військовополоненого [6]. Стосовно цієї особи уповноваженим органом має бути прийнято рішення про включення її до списку для обміну як військовополоненого. Встановлення відповідності до категорії військовополонених відбувається відповідно до п. 8 Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, який затверджено наказом Міністра оборони України від 23.03.2017 № 164 [7].

О.П. Горох зазначає, що на різних етапах реалізації кримінальної відповідальності можуть виникати певні юридичні факти, що зумовлюють недоцільність призначення засудженому покарання, реального чи повного виконання ним призначеного покарання, неспроможність досягнення застосуванням покарання його мети, неможливість виконання засудженим призначеного покарання, необхідність реалізації щодо засудженого принципу гуманізму [10, с. 5]. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого маю свою специфіку, відмінну від інших видів звільнення від покарання, пов'язується із наявністю двох юридичних фактів: 1) прийняття уповноваженим органом рішення про обмін як військовополоненого; 2) подання засудженим письмової згоди на проведення такого обміну. Другий юридичний факт пов'язаний із волевиявленням засудженого. У письмовій заяві має бути виражена добровільна згода на те, щоб бути залученим до такого обміну.

Кримінально-правова природа цього виду звільнення від відбування покарання є спірною. Вочевидь, що відносно засудженого за вчинення злочинів проти миру та безпеки людства та міжнародного правопорядку має бути зреалізована засада невідворотності покарання. Лише у такий спосіб українське суспільство може відчувати в дії справедливу сатисфакцію. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого має відмінну природу від інших видів звільнення від покарання або його відбування. Кримінально-правова доцільність цього підінституту обумовлюється необхідністю забезпечити реалізацію конституційної засади про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Повернення громадян України, які опинилися в полоні загарбників, є першочерговою ціллю, задля якої запроваджується в державі порядок звільнення від відбування покарання засудженого для обміну як військовополоненого.

Жоден інший вид звільнення від покарання та його відбування, окрім того, що передбачений ст. 84-1 КК України, не містить вказівку на необхідність подання письмової згоди на застосування цього заходу. Чи може відмова від обміну бути підставою для неприйняття судом рішення про звільнення від відбування покарання? Якщо йдеться про засудженого, який визнаний винним у вчинення злочинів проти миру та безпеки людства та міжнародного правопорядку, обмін якого може забезпечити повернення хоча б одного українського військовополоненого, то з метою збереження життя громадянам України, які перебувають у полоні, піддаються тортурам, катуванню та нелюдському поводженню, то відмова військовополоненого від обміну, не повинна мати кримінально-правового значення. Слід підтримати тих авторів, які відкидають природу квазіпомилування у розглядуваному виді звільнення від відбу-

вання покарання з випробуванням [11, с. 126]. З огляду на значну суспільну важливість обміну українських військовополонених та забезпечення ефективності цих процедур, не слід виключити застосування звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого у випадку відсутності письмової згоди на проведення такого обміну.

При застосуванні окремих видів звільнення від покарання та його відбування законодавець висуває до засудженого певні вимоги до посткримінальної поведінки (ст.ст. 75, 79, 81, 81-1, 83 КК України). Розглядуваний вид звільнення є умовним (неостаточним). Остаточність звільнення від відбування покарання за ст. 84-1 КК України ставиться законодавцем у залежність від посткримінальної поведінки засудженого, тому має суб'єктивний характер. Сприятливі умови звільнення від відбування покарання визначаються утриманням від вчинення нового кримінального правопорушення. В цьому аспекті слід зазначити про наявність іспитового строку, який дорівнює строку невідбутої частини покарання, призначеного засудженому, від якого його було звільнено у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу для обміну як військовополоненого. Протягом іспитового строку тривають кримінально-правові наслідки постановленого обвинувального вироку суду. Вчинення нового кримінального правопорушення протягом невідбутої частини покарання впливає на визначення спеціальної засади призначення покарання. Законодавчою є вимога про призначення у цьому випадку покарання за сукупністю вироків (ст. ст. 71–72 КК України), тобто суд до покарання призначеного за новим вироком, повністю або частково присуджує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

Особливістю розглядуваного виду звільнення від відбування покарання є припинення цієї процедури та повернення до реального відбування покарання призначеного судом. Частиною 1 ст. 84-1 КК України передбачено, якщо обмін такого засудженого не відбувся, суд за клопотанням прокурора приймає рішення про направлення засудженого, звільненого від відбування покарання у зв'язку з його передачею для обміну як військовополоненого, для подальшого відбування покарання. Повернення для відбування покарання за цієї умови уже не залежить від поведінки засудженого.

Висновки. Проведена систематизація звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого за обраними критеріями дозволяє визначити передумови та підстави для застосування цього заходу кримінально-правового характеру. Це обов'язковий вид звільнення від відбування покарання, який виключає суддівський угляд та зобов'язує суди дотримуватися суворо регламентованого порядку прийняття рішення про звільнення від відбування покарання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених: Закон України від 28 липня 2022 року № 2472-ІХ / *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/mkcgdx> (дата звернення: 15.11.2024).
2. Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних працівників юридичних фахових закладів вищої освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів, 2019. 665 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
4. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 3. С. 46–52.
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2810-ІХ / *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/inrhuv> (дата звернення: 15.11.2024).
6. Крикливець Д.Є. Звільнення від відбування покарання на підставі ст. 84-1 КК України: питання правового регулювання та право застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 439–442.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/jaldde> (дата звернення: 15.11.2024).
8. Ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 03 січня 2023 року у справі № 204/7/23 провадження № 1-в/204/1/23 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://surl.li/uhzztn> (дата звернення: 15.11.2024).
9. Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України; наказ Міністра оборони України від 23.03.2017 № 164 / *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/daliaq>
10. Горох О.П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія. [наук. ред. А.А. Музика]. Харків: Право, 2019. 676 с.
11. Орловська Н.А. Особливості регламентації звільнення від відбування покарання у зв'язку з передачею засудженого для обміну як військовополоненого. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4 (81). С. 123–126.